

पठतु संस्कृतम्

कोविदः

व्याकरणम्

समासः

समासः

सामान्य-तत्पुरुषः

व्यासेन विरचितम्

व्यासविरचितम्

कर्मधारयः

नीलः मेघः

नीलमेघः

नञ् प्रभृतयः

न धर्मः

अधर्मः

द्विगुः

अष्टानाम् अध्यायानां
समाहारः

अष्टाध्यायी

द्वन्द्वः

रामश्च लक्ष्मणश्च

रामलक्ष्मणौ

द्विगु-समासः

- पूर्व-पदं सङ्ख्यावाचकः
  - समाहार-द्विगुः
  - समाहारः -> समूहः
  - वचनम् -> एकवचनम्
  - लिङ्गम् -> प्रायः नपुं/स्त्री
-
- त्रयाणां भुवनानां समाहारः - त्रिभुवनम्
  - पञ्चानां वटानां समाहारः - पञ्चवटी
  - पञ्चानां पात्राणां समाहारः - पञ्चपात्रम्
  - अष्टानाम् अध्यायानां समाहारः - अष्टाध्यायी

द्वन्द्व-समासः

- चार्थः
- सर्वपद-समान-प्रधानः
- द्विविधः

- इतरेतर-द्वन्द्वः

• रामश्च लक्ष्मणश्च	- रामलक्ष्मणौ
• जन्मः च मृत्युः च	- जन्ममृत्यू
• गङ्गा च यमुना च	- गङ्गायमुने
• हरिः च हरः च गुरुः च	- हरिहरगुरवः

द्वन्द्व-समासः

- समाहार-द्वन्द्वः
  - सर्वेषां पदानां समूहः
  - नपुं & एकवचनम्
  - दासी च दासश्च अनयोः समाहारः - दासीदासम्
  - पाणी च पादौ च एतेषां समाहारः - पाणिपादम्
  - मार्जाराः च मूषिकाः च एतेषां समाहारः - मार्जारमूषिकम्

समास-प्रभेदाः

समासः	विग्रहवाक्यम्	प्राधान्यम्	समास-नाम
दशरथपुत्रः वनं गतवान् ।	दशरथस्य पुत्रः	उत्तरपदार्थः	तत्पुरुषः
रामकृष्णौ विद्यालयं गच्छतः ।	रामः च कृष्णः च	उभयपदार्थः	द्वन्द्वः
मोदकहस्तः गणेशः	मोदकं हस्ते यस्य सः	अन्यपदार्थः	बहुव्रीहिः
उपकृष्णं गोपिकाः सन्ति ।	कृष्णस्य समीपे	पूर्वपदार्थः	अव्ययीभावः

समास-प्रभेदाः

क्रियया गुणेन एव प्राधान्यम्

रामदूतः

रामदूतः गच्छति ।

रामः गच्छति ? दूतः गच्छति ?

दूतः एव गच्छति

"रामदूतः" इति समासे दूतस्य प्राधान्यम्

समास-प्रभेदाः

कृष्णश्रितः

कृष्णश्रितं भक्तं पश्य ।

कृष्णं पश्य? श्रितं पश्य?

श्रितम्

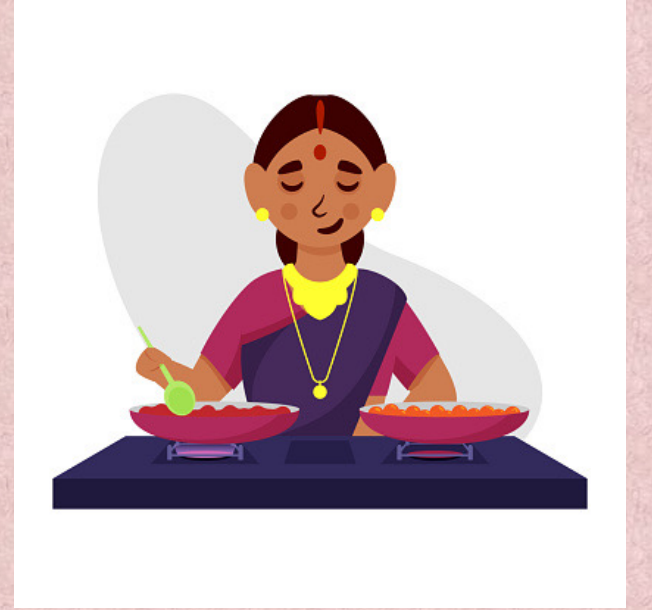
समास-प्रभेदाः

पाकनिपुणा

पाकनिपुणा भोजनं पचति ।

पाकः भोजनं पचति ? निपुणा भोजनं पचति?

निपुणा

समास-प्रभेदाः

रामलक्ष्मणौ गच्छतः ।

रामः गच्छति ? लक्ष्मणः गच्छति ?

उभौ गच्छतः

समास-प्रभेदाः

पाणिपादं क्षालय ।

पाणी क्षालय ? पादौ क्षालय ?

उभौ

समास-प्रभेदाः

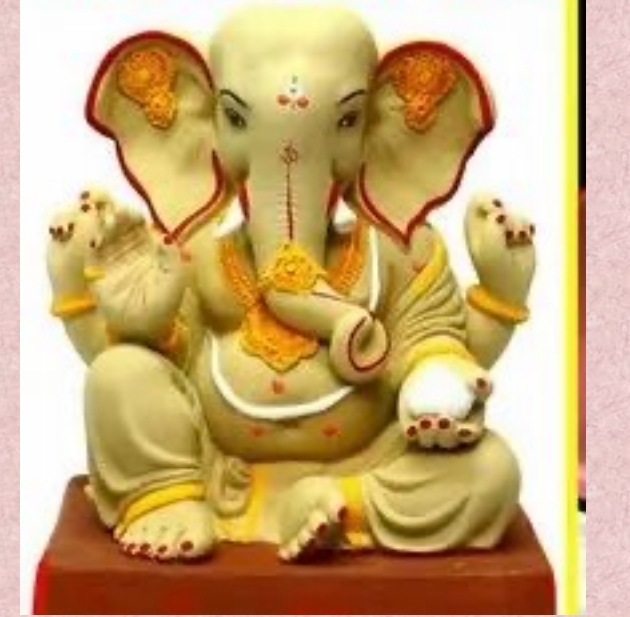
मोदकहस्तं नमामि ।

मोदकं नमामि ? हस्तं नमामि ?

उभयं न ।

यस्य हस्ते मोदकम् अस्ति, तं गणेशं नमामि

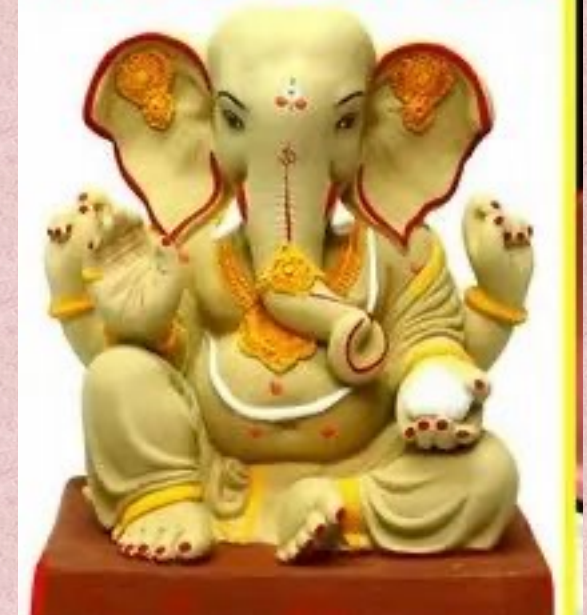
अतः बहुव्रीहिः अन्यपदार्थप्रधानः

बहुव्रीहि-समासः

- अन्यपदार्थः प्रधानः
- रामस्य मुखं प्रसन्नम् अस्ति ।
  - प्रसन्नं मुखं यस्य सः
  - प्रसन्नमुखः रामः
- गणेशस्य हस्ते मोदकम् अस्ति ।
  - मोदकं हस्ते यस्य सः
  - मोदकहस्तः गणेशः

बहुव्रीहि-समासः

- प्रसन्नमुखम्
  - प्रसन्नमुखः
  - पीताम्बरम्
  - पीताम्बरः
- विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारयः
  - बहुव्रीहिः
  - विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारयः
  - बहुव्रीहिः

बहुव्रीहि-समासः

पीतम् अम्बरं यस्य सः	- पीताम्बरः	(कृष्णः)
कृतं भोजनं येन सः	- कृतभोजनः	(भीमः)
वीराः पुरुषाः यस्मिन् सः	- वीरपुरुषः	(ग्रामः)
बहु धनं यस्य सः	- बहुधनः	(पुरुषः)

बहुव्रीहि-समासः

सर्वे बहुव्रीहिसमासाः त्रिषु लिङ्गेषु भवन्ति ।

प्रसन्नं मुखं यस्य सः

- प्रसन्नमुखः (रामः)

धृतं पुष्पं यया सा

- धृतपुष्पा (सीता)

बहवः जनाः यस्मिन् तत्

- बहुजनम् (गृहम्)

बहुव्रीहि-समासः

हतः दानवः येन सः

- हतदानवः देवः

हतः दानवः यया सा

- हतदानवा देवी

हतः दानवः येन तत्

- हतदानवं कुलम्

बहुव्रीहि-समासः

विग्रहस्य वचनम् अर्थम् आश्रित्य ।

प्रसन्नवदनः

- प्रसन्नं वदनं यस्य सः

विशालनेत्रा

- विशाले नेत्रे यस्याः सा

दीर्घकेशः

- दीर्घाः केशाः यस्य सः

Learn Slokas Online - Vanisri Ragupati

बहुव्रीहि-समासः

विग्रहस्य वचनं विवक्षाम् आश्रित्य ।

हतः दानवः येन सः	- हतदानवः देवः
हतौ दानवौ येन सः	- हतदानवः देवः
हताः दानवाः येन सः	- हतदानवः देवः

बहुव्रीहि-समासः

शूलं पाणौ यस्य सः

शूलपाणिः

चत्वारः भुजाः यस्य सः

चतुर्भुजः

जितानि इन्द्रियाणि येन सः

जितेन्द्रियः

कृतः परिश्रमः यया सा

कृतपरिश्रमा

विषं कण्ठे यस्य सः

विषकण्ठः

समास-अभ्यासः

महान् ईशः

महेशः

विशेषण-पूर्वपद-कर्मधारयः

जलेन मिश्रः

जलमिश्रः

तृतीया-तत्पुरुषः

अतिक्रान्तः देवम्

अतिदेवः

प्रादिसमासः

रोगात् भयम्

रोगभयम्

पञ्चमी-तत्पुरुषः

चन्द्रगुप्तः इति राजा

चन्द्रगुप्तराजः

सम्भावना-पूर्वपद -कर्मधारयः

अविद्या एव तमः

अविद्यातमः

अवधारणा-पूर्वपद-कर्मधारयः